

Станіслав Кульчицький
РУМУНІЯ І МОЛДОВА:
ДВІ КРАЇНИ, ОДНА НАЦІЯ

Виступаючи опонентом під час захисту кандидатської дисертації Ю.Бабюха «Молдавська АРСР в складі УРСР: формування території та національний склад населення (1924-1940 рр.)», я поділився з членами спеціалізованої вченої ради деякими особистими враженнями, які стосувалися поставленої теми. Сподіваюсь, що ця чудова дисертація буде реалізована у книзі, а тут за порадою керівника дисертанта Ярослави Верменич хотів би викласти свої міркування, пов'язані з істотно ширшою проблемою – про вплив територіального чинника на етногенез румунського народу.

Дві події злилися для мене в одну. Перша з них – це урочиста хода у 1942 році румунської королеви та її багаточисленного почту Дерibasівською вулицею. Головна вулиця столиці нової румунської провінції «Трансністрія» (Задністров'я), якою стала моя Одеса, була тоді святково прикрашена. У спорудженій румунською адміністрацією міста альтанці в центральному міському сквері з левом і левицею грав духовий оркестр. Всюди майорили румунські прапори і транспаранти на недоступній мені, тоді п'ятирічній дитині, латинці. Постійно повторювані вигуки запам'яталися, і через багато років я ідентифікував їх з написами на транспарантах – «Траяска Романія Маре!» (Хай живе Велика Румунія!).

Друга подія сталася, коли я у складі групи науковців з різних країн прямував автобусом 14 травня 2012 р. в конференц-зал Академії наук Молдови. Наша конференція мала назву, над якою організатори, мабуть, довго думали, щоб зробити її зручною для всіх: «Бессарабія – 1812. Національна проблема, міжнародні ускладнення». Відкривалася вона напередодні 200-річчя підписання Бухарестського мирного договору 1812 р., за яким Бессарабія переходила з Османської імперії в Російську. Перетинаючи центральну площу Кишинева, ми побачили два мітинги з протилежними за змістом транспарантами. Одні вітали 200-річчя звільнення Бессарабії від османського ярма, інші протестували проти її анексії Росією. Бухарестський договір був підписаний 28 (16 за діючим в Росії старим стилем) травня. Отже, обидва мітинги були синхронізовані не з ним безпосередньо, а з

³⁵ *Котигоренко В.* Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт. – К., 2004. – С. 55-56, 58.

початком наукової конференції, яку організував Румунський культурний центр ім. М.Емінеску в два етапи: 14 і 15 травня – в Кишиневі, 16 травня – в Яссах.

Незважаючи на 70-річну відстань між цими подіями, вони переконливо засвідчили, що певна частина румунської громадськості не може об'єктивно визначити етнічну територію свого народу ні за авторитарного ладу, ні в умовах демократії. Це вселяє в сусідів Румунії певну стурбованість, хоч у XXI ст. кордони не визначаються за допомогою збройної сили. Існує проблема дальшого існування Молдови як самостійної і суверенної держави, а також похідна від неї проблема Придністров'я.

Інтерпретації минулого часто використовуються для обґрунтування претензій, які висувуються у сьогоденні політичними силами. Чи може існувати безсторонній погляд на те, що відбувалося у минулому?

Щоб об'єктивізувати історичний аналіз, потрібно виконати, як мінімум, дві умови: уникати впливу сучасних оцінок та критеріїв і заглибитися у минуле якомога далі. Нерідко трапляється, що вузли сучасних суперечностей зав'язані у сивій давнині.

* * *

Сучасні європейські народи можна сміливо називати обранцями долі. У процесі багатовікового етногенезу вони вдало відповідали на історичні виклики. Народи, чия відповідь не була переконливою, стали для них лише матеріальним субстратом.

Однак доля сучасних народів складалася по-різному. Ла Манш не захистив місцевих жителів Британії від вторгнень з континента, але все-таки забезпечив майже тепличні умови для острівного етногенезу. Ця водна перешкода зробила англійців нацією моряків, яка одержала доступ до ресурсів всієї планети і перетворила свою країну на світову індустріальну майстерню. Не дивно, що англійська мова у XXI ст. стає мовою спілкування усіх землян.

Натомість романізованому населенню сучасної Румунії доводилося виживати і розвиватися у суворих умовах. Спочатку проторумуни відстоювали свою територію у боротьбі з угорцями, які прийшли з далекого Сходу, а потім досить невдало опиралися тиску Османської імперії. Етногенез румунів відбувався у трьох політично відокремлених один від одного регіонах – у Волощині, Молдові і Трансильванії. Тільки на короткий час ці території були об'єднані наприкінці XV ст. під рукою волозького господаря Міхая Хороброго. Можна назвати лише один регіон, де проторумуни вийшли за межі своєї первісної етнічної території – Бессарабію. Землі між Дністром і Дунаєм були заселені слов'янськими племенами тиверців, але з XIV ст. це вже була етнічна територія Молдови.

Під час російсько-турецької війни 1806-1812 рр. російські війська зайняли обидва дунайські князівства – Волощину і Молдову. Царський уряд мав намір під час укладення миру з переможеним противником просунути кордони імперії до ріки Серет, тобто поглинути всю територію Молдови. Але Наполеон Бонапарт уже зібрав армію для російського походу, і мирні переговори в Бухаресті довелося прискорювати. М.Кутузов встиг укласти мир за кілька тижнів до вторгнення французів, але йому довелося обмежитися лише частиною Молдови – Бессарабією.

Під час невдалої для Росії Кримської війни 1853-1856 рр. над Дунайськими князівствами був встановлений колективний протекторат великих держав Європи, хоча їх васальна залежність від Османської імперії зберігалася. У січні 1862 р. Національні збори обох князівств проголосили утворення єдиного Румунського князівства, а в 1866 р. князем (з 1881 р. – королем) став один з принців пруської династії Гогенцоллернів. У травні 1877 р., тобто напередодні чергової російсько-турецької війни, Румунія проголосила свою незалежність.

Коли почала назрівати Світова війна, Румунія опинилася на «лінії вогню». Територія її була географічним продовженням Центральних держав, які мали намір воювати на два фронти – проти Франції і Росії. Протиборствуючі коаліції однаковою мірою були зацікавлені в тому, щоб румунська армія воювала на їхньому боці. На папері це була велика сила – 620 тис. солдатів і офіцерів плюс 420 тис. чоловік в запасі¹.

Для румунських правлячих кіл і, в ширшому розумінні, для всієї національної еліти стягнення в одній державі розпорошених етнічних земель було першорядним завданням. З початку ХХ ст. в румунських газетах лунали заклики, часто навіть істеричного характеру, воз'єднати з матір'ю-батьківщиною Трансильванію і Банат, які перебували у складі Австро-Угорщини. При цьому ігнорувалася та обставина, що Трансильванія була приблизно в рівних пропорціях населена як романізованим автохтонним населенням, так і угорцями з часів їхнього переселення в Центральну Європу. Так само Банат був однаковою мірою батьківщиною для багатьох поколінь румунів і сербів. З не меншою силою лунали заклики звернути увагу на південний захід Російської імперії – не тільки Бессарабію, а й задністровські землі, де вихідці з Дунайських князівств були присутні у вигляді емігрантів, які рятувалися від османського ярма.

Ніхто з журналістів, істориків або дипломатів не збирався відновлювати «історичну справедливість» силовим тиском на могутні імперії – Австро-Угорську або Російську. Але багато хто розумів, що у

¹ *Виноградов В.Н.* Румыния в годы Первой мировой войны. – М., 1969. – С. 174.

Румунії шанси є. Треба було тільки не схибити у виборі переможця в тій війні, що розгорталася між імперіями.

У червні 1914 р. під час побачення престарілого засновника королівської династії Кароля Гогенцоллерна з Миколою II в Констанці російський міністр закордонних справ С.Сазонов спілкувався з оточенням короля, що дозволило йому зробити такий висновок: «Румунія намагатиметься приєднатися до тієї сторони, яка виявиться сильнішою і яка обіцятиме їй найбільші вигоди»². А тим часом очікуваною реакцією румунського уряду на початок війни було проголошення нейтралітету.

Дипломати Антанти і Центральних держав умовляли правлячі кола Румунії вступити у війну на боці впродовж двох років. Оскільки винагорода у вигляді Бессарабії здавалася недосить вагомою, австро-німецький блок обіцяв віддати задністровські землі включно з Одесою, про які постійно теревенили газетярі в Бухаресті. Однак прем'єр-міністр І.Бретіану сприймав ці обіцянки без ентузіазму, хоч не можна сказати, що він не вірив їм. На його думку, суть справи виглядала так: «Бессарабію важко захопити, але вдсятеро важче утримати». Навіть у випадку військового успіху Центральних держав його не приваблювала думка «жити поряд з покривдженим російським колоссом»³. Зарадити справі могло б лише розчленування Росії, але в Бухаресті мало хто вірив, що таке можливе.

Румунія вступила у війну на боці Антанти тільки у серпні 1916 р., тобто після успішного наступу російського Південно-Західного фронту на позиції Австро-Угорщини (брусилівський прорив). У політичній угоді, яка додавалася до воєнної Конвенції, союзники пообіцяли їй після перемоги у війні не тільки населені румунами райони Трансильванії, але й долину р. Тіси, де жили угорці; не тільки румуномовну Південну, але й Північну Буковину, де жили українці; не тільки Східний Банат з переважаючим румунським населенням, але й Західний Банат, де проживали головним чином серби⁴.

Вступ Румунії у війну ознаменувався майже негайною катастрофічною поразкою її армії. В грудні 1916 р. війська німецького фельдмаршала А.фон Макензена захопили Бухарест. Царському командуванню довелось створювати на відстані в 430 верст ще один фронт – Румунський. Російські війська обороняли 400 верст цього фронту, а румунські – 30⁵. Тим не менш, після розпаду Австро-Угорщини Румунія окупувала ті території, які були закріплені за нею політичною угодою з Антантою, що передувала вступу у війну.

² Там само. – С. 39.

³ *Нотович Ф.И.* Дипломатическая борьба в годы первой мировой войны. – Т. 1. – М. – Л., 1946. – С. 245.

⁴ *История Румынии. 1848-1917.* – М., 1971. – С. 544.

⁵ *Виноградов В.Н.* Румыния в годы первой мировой войны. – С. 189-190.

Більше того, наприкінці 1917 р. перед нею окреслилися сприятливі перспективи для поглинення Бессарабії.

Всупереч прогнозам І.Бретіану Російська імперія таки розпалася незабаром після повалення самодержавства. 15 грудня 1917 р. бессарабський представницький орган парламентського типу Сфатул Церій (Рада краю) проголосив Молдавську Народну Республіку. Вона утворювалася як федеративна частина вже не існуючої (хоч мало хто це розумів) після жовтневого перевороту у Петрограді Російської демократичної республіки. Ця ініціатива молдавських політичних партій зустріла схвалення Центральної Ради, яка менш ніж за місяць до того проголосила Українську Народну Республіку.

З утворенням УНР і МНР між ними одразу виникли територіальні суперечки. Виходячи з етнографічного складу населення Бессарабської губернії, УНР заявила претензії на три з дев'яти її повітів – північний Хотинський і два південні, біля гирла Дунаю – Аккерманський та Ізмаїльський. У свою чергу, МНР претендувала не тільки на всю Бессарабію, але й на регіон на лівому березі Дністра – Придністров'я, де проживало немало молдован. Однак територіальні претензії було вирішено заморозити до скликання Установчих зборів в обох державах⁶.

У Сфатул Церій, як це зрозуміло, переважна більшість місць належала представникам молдавських національних партій, які орієнтувалися на Румунію. Проголошення МНР вони розглядали як проміжний етап на шляху політичного об'єднання з королівством. Присутність на румунському фронті частин, які підпорядковувалися або Генеральному секретаріату УНР, або Раднаркому, перешкоджала молдавському парламенту встановити контроль над Бессарабією. Тому одразу після утворення МНР він звернувся до румунського уряду з проханням про військову допомогу. Уряд таку допомогу надав, але у формі обережного просочування невеликими загонами. До середини лютого 1918 р. Бессарабія була фактично зайнята румунськими гарнізонами. Ті члени Сфатул Церій, які прилюдно виступили проти присутності окупаційних військ, змушені були йти у підпілля.

На події першим відреагував Раднарком. Румунському посланнику у Петрограді Дж. Діаманді 29 грудня 1917 р. було вручено ноту протесту у зв'язку з неспровокованим вторгненням військ його держави на територію Росії. На румунський золотий запас, евакуйований під час війни в Москву, було накладено арешт. 26 січня 1918 р. Росія розірвала дипломатичні відносини з Румунією⁷.

Всі ці заходи не справили враження на королівський уряд. Тоді 6 лютого Раднарком створив Верховну автономну колегію з

⁶ Босчко В., Ганжа О., Захарчук Б. – Кордони України: історична ретроспектива. – К., 1994. – С. 36.

⁷ Документи внешней политики СССР. – Т. 1. – М., 1957. – С. 66-67.

російсько-румунських справ на чолі з Х.Раковським – людиною європейської слави, до 1917 р. – громадянином Румунії, одним із засновників румунської соціал-демократії. Колегія мала статус автономного органу Раднаркому, якому В.Ленін надав повноваження для самостійних дій на місці. Вона могла діяти як дипломатичними засобами, так і військовими.

Х.Раковський прибув в Одесу, де знаходився після взяття Києва головнокомандуючий південною групою радянських військ М.Муравйов. Мабуть, він повідомив про своє прибуття голову Раднаркому, тому що 27 лютого останній телеграфував Муравйову: «Дійте як енергійніше на Румунському фронті, погодивши дії з Раковським та його комісією»⁸. Трьома днями пізніше В.Ленін знову звернувся до Муравйова та його начальника В.Антонова-Овсієнка. У першій телеграмі він писав: «Зважаючи... на необхідність екстреної підтримки революційних загонів у Бессарабії, головнокомандуючий Муравйов та його північна армія (тобто дислокована на Подолі VIII армія, яка мусила відступити внаслідок німецького вторгнення в Україну після укладення 9 лютого Брестського миру між УНР і Центральними державами – Авт.) причисляються в розпорядження Румунської верхньої колегії»⁹. В другій телеграмі він вказував на необхідність особливо пильно охороняти багаті склади румунського уряду, щоб їх «передати в цілості румунському народові після повалення румунської контрреволюції»¹⁰.

Телеграми радянського вождя показують, наскільки непевною була ситуація в лютому 1918 р. З одного боку, нечисленним радянським військам, яким присвоювалася гучна назва «армій», доводилося відступати під тиском німецьких військ. 28 лютого більшовики змушені були залишити Київ, завойований двадцятьма днями раніше. З другого боку, Ленін турбувався про склади для майбутньої радянської Румунії. А 3 лютого, коли перервався телеграфний зв'язок між Петроградом і Брест-Литовськом, він скористався радіозв'язком, щоб повідомити «всім-всім» і особливо радянській мирній делегації в Брест-Литовську, що в Берліні утворилася Рада робітничих депутатів і ходять чутки про звільнення К.Лібкнехта з тюрми і призначення його незабаром головою німецького уряду¹¹.

Правлячі кола Румунії, які бажали за прикладом УНР укласти мирний договір з Центральними державами, теж відчували непевність ситуації. Раковському вдалося після прибуття в Одесу встановити від імені Раднаркому телеграфний контакт з румунським

⁸ *Ленін В.І.* Повне зібр. тв. – Т. 50. – С. 41.

⁹ Там само. – С. 365.

¹⁰ Там само. – С. 44.

¹¹ *В.І.Ленін про Україну.* – Ч. II. – К., 1969. – С. 83.

урядом і поставити перед його главою генералом А.Авереску питання про негайне виведення окупаційних військ з Бессарабії. Він чудово знав румунську політичну еліту і вміло скористався її острахом перед опанованим більшовиками «покривдженим російським колосом». Після нетривалих переговорів на початку березня 1918 р. в Одесі і Яссах (де перебував королівський уряд) був опрацьований текст радянсько-румунської угоди, за якою Румунія зобов'язувалася вивести свої війська з Бессарабії протягом двох місяців¹².

Як бачимо, реакція центрального російського уряду на спроби анексії Бессарабії була швидкою і рішучою. Залишивши поза увагою свої гучні декларації про право народів на самовизначення аж до відокремлення, Раднарком готовий був протистояти волі більшості населення Бессарабії утворити національну республіку, яка могла б визначитися, чи приєднуватися їй до румунського королівства, чи зберегти самостійність (щодо приєднання серед колишніх російських молдован не було єдності). Більшовицькі інтернаціоналісти готові були вітати тільки радянські, тобто залежні від них республіки – в Бессарабії, Румунії чи Німеччині.

Слід проаналізувати також реакцію Центральної Ради на анексію Бессарабії. Як відомо, український парламент визначив Третім Універсалом кордони УНР за етнографічним принципом і навіть відмовився від Криму, де українці були етнічною меншиною.

27 лютого 1918 р. Рада народних міністрів обговорила телеграму О.Севрюка – голови делегації Центральної Ради на мирних переговорах в Брест-Литовську. Телеграма стосувалася питання про укладення миру і майбутні мирні переговори між УНР та радянською Росією. Один з пунктів прийнятої постанови стосувався Бессарабії: «Питання відносно Бессарабії вирішує Українська Народна Республіка на підставі самовизначення націй, по згоді Румунії і Бессарабії, після виводу з території останньої військ Совіта народних комісарів»¹³.

З березня голова Ради народних міністрів і міністр закордонних справ В.Голубович надіслав ноту протесту урядам Центральних держав і Румунії, в якій підкреслювалося: «Незважаючи на те, що області заселення двох межуючих народів, українського і молдаванського, взаємно перемежуються, не підлягає сумніву, що в північній частині бессарабської території живуть переважно українці, а в полудневій (між гирлами Дунаю і Дністра коло берегів Чорного моря) мають вони відносну більшість, і, таким чином, Бессарабія щодо свого етнографічного, економічного і політичного положення творить одну неподільну цілість з основною територією Української Народної

¹² Документи внешней политики СССР. – Т. 1. – С. 111-112.

¹³ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – Т. 2. – К, 1997. – С. 167.

Республіки». Звідси Голубович робив висновок, що питання про дальшу приналежність Бессарабії могло б бути предметом обговорення на мирних переговорах, що відбувалися в Бухаресті між Центральними державами і Румунією¹⁴.

Австрійці і німці в окупованому ними Бухаресті, де провадилися переговори з румунською стороною про сепаратний мир, не бажали, мабуть, ускладнювати порядок денний бессарабським питанням. Було зрозуміло, що румунські правлячі кола сподівалися компенсувати неминучі втрати сторони, яка програвала у війні, придбанням Бессарабії. Центральні держави не заперечували проти цього, розраховуючи на поступливість румунської сторони в інших питаннях. Отже, Бессарабія стала розмінною монетою у міжнародних подіях початку 1918 р.

Протест В.Голубовича залишився без відповіді. Відповідь, мабуть, очікувалася, тому що Мала рада поставила на обговорення бессарабське питання тільки 15 березня. Тоді М.Грушевський заявив: «З української сторони ніхто не має претензій на ті часті Бессарабії, в яких більшість становить молдавська людність, і оскільки дійсно місцева людність виявить свою охоту злучитися з Румунією, – місцева людність, а не румунське правительство, підчеркую я, – думаю, що зі сторони наших політиків не було б ніякого наміру обмежити те законне право кожної людності, кожного народу, який являється хазяїном землі, злучитись з тою чи іншою державою. Мова може бути тільки про ті території, в яких молдавська людність не має абсолютної більшості. Це є мова про північну частину Бессарабії й полудневу»¹⁵.

Далі голова УЦР висловив побажання, щоб справа прилучення Бессарабії до Румунії не вирішувалася односторонньо волевиявленням румунського уряду і порозумінням його з Центральними державами, а щоб була прийнята до уваги воля місцевої людності. Він підкреслив, що воля населення української Хотинщини і двох південних повітів Бессарабської губернії (Аккерманського та Ізмаїльського), в яких українці склали відносну більшість, про приєднання до УНР документально зафіксована і не підлягає сумніву¹⁶.

Румунія уклала в Бухаресті прелімінарний мирний договір через місяць після Брестського договору УНР з Центральними державами. Після цього вона пропустила австро-німецькі війська через свою територію в Україну. Фердинанд, який став королем Румунії у вересні 1914 р. після смерті засновника династії Кароля, поспішив відпра-

¹⁴ *Дорошенко Д.* Українська гетьманська держава 1918 р. – Нью-Йорк, 1954. – С. 200-201.

¹⁵ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – Т. 2. – С. 206.

¹⁶ Там само. – С. 206-207.

вити у відставку уряд генерала А.Авереску і призначив прем'єр-міністром германофіла А.Маргіломана. Знаючи про те, що в договорі з Центральними державами Бессарабія не згадувалася як край, що знаходився під суверенітетом УНР, Маргіломан став готуватися до поїздки в Кишинів, щоб підштовхнути Сфатул Церій до возз'єднання МНР з Румунським королівством із збереженням на певний час її автономного статусу. Перед поїздкою він заявив в інтерв'ю: «Якщо населення Бессарабії побажає возз'єднатися з матір'ю-Румунією, то остання буде дуже рада прийняти братній народ»¹⁷.

9 квітня у присутності глави румунського уряду Сфатул Церій схвалив приєднання Бессарабії до Румунії на засадах автономної провінції. Голосування було відкритим, а його результат – цілком прогнозованим. З 138 членів молдавського парламенту за постанову про приєднання до Румунії висловилося 86 депутатів, проти – тільки 3. 36 представників української, німецької і болгарської фракцій утрималися при голосуванні і заявили, що питання такої ваги мусить розв'язуватися на всенародному референдумі. 13 депутатів були відсутні¹⁸.

11 квітня Мала Рада одержала телеграму від О.Севрюка з Берліна, в якій повідомлялося про анексію Бессарабії. Рада прийняла безпорадну резолюцію, в якій урядові доручалося виступити з нотою протесту, адресованою Центральним державам і Румунії¹⁹. Колишній голова Генерального секретаріату В.Винниченко у редакційній «Робітничій газеті» прокоментував цю подію в сильних виразах, за якими приховувалася ця ж сама безпорадність: «Українська демократія і наш уряд сеї анексії не може визнати, не має права їй користися... А наш уряд, котрий виявив досить недбальства в українсько-румунській справі, не пославши свого уповноваженого до Бухаресту під час мирових переговорів Румунії з Центральними державами, мусить негайно, коли не хоче ризикувати своєю долею, розвинути відповідну міжнародну акцію, мусить рішуче протестувати перед Центральними державами проти сього акту міжнародного грабінництва і насильства Маргіломана»²⁰.

Після цього Центральна Рада вирішила діяти дипломатичним шляхом. У Бухарест було відправлено послом дуже авторитетну людину – члена Малої ради соціал-демократа М.Галагана. Однак десь через тиждень до влади в Києві прийшов гетьман П.Скоропадський,

¹⁷ Боечко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. – С. 37.

¹⁸ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – Т. 2. – С. 271.

¹⁹ Там само. – С. 273-274.

²⁰ Робітничая газета (Київ), 1918. – 21 квітня.

який зайняв щодо Румунії жорстку позицію. М.Галагана негайно відкликали, а нового посла не призначили. Міністр закордонних справ Д.Дорошенко заявив, що Українська держава претендує на всю Бессарабію. Ця заява стала відповіддю на аргументи румунської сторони відносно того, що в Брестській угоді з Центральними державами, яку Центральна Рада підписала 9 лютого 1918 р., Бессарабія не згадувалася як край під суверенітетом УНР²¹.

До врегулювання питання про долю анексованого краю гетьманський уряд заборонив експорт товарів в Румунію. Це поставило країну, з якої Центральні держави інтенсивно викачували продовольство, в надзвичайно скрутне економічне становище. А.Маргіломан звернувся із скаргою в Берлін та Відень на уряд П.Скоропадського. Німеччина і Австро-Угорщина зберігали нейтралітет в цій конфліктній справі, але порадили Д.Дорошенку не загострювати ситуацію. Це примусило голову Ради міністрів Ф.Лизогуба і Д.Дорошенка 5 червня надати Румунії розгорнуту аргументацію щодо того, чому приєднання Бессарабії до королівства українці сприймають як анексію. У ноті зазначалося, що сам Сфатул Церій неодноразово підкреслював: «питання про остаточну політичну організацію Бессарабії буде в праві розв'язати лише нормальне народне представництво, зложене за умов повної свободи та з повними уповноваженнями до того»²². Тобто Сфатул Церій визнавав, що не є представницьким органом, створеним шляхом всенародного голосування. Це був вагомий аргумент, хоч офіційні представники Української Держави не згадували, що гетьманський режим теж не являв собою представницького органу.

Ще серйознішим аргументом була розповідь про те (мабуть, призначена не стільки румунському урядові, скільки Центральним державам), як організувалося волевиявлення Сфатул Церій у питанні приєднання МНР до Румунського королівства. В ноті відзначалося: «Правительство Української Держави, зрозуміло, не вважає за потрібне пояснити румунському міністерству закордонних справ, що все, що сталося в Кишиневі під тиском заведеного в той час румунською владою військового стану з усією строгістю в цілій Бессарабії і при вимушенім зорганізованою агітацією явнім (тобто відкритим – С.К.) голосуванні в Сфатул Церії, ухвали Сфатул Церія не можна уважати правдивою волею населення Бессарабії. До того ж Правительство Української Держави не може не звернути найсерйознішої уваги на ті обставини, про котрі воно поінформоване якнайкраще, що авторитетний офіційний представник румунського правительства перед голосуванням Сфатул Церій про приєднання до

²¹ Лазарев А.М. Молдавская советская государственность и бессарабский вопрос. – Кишинев, 1974. – С. 123.

²² Дорошенко Д. Українська гетьманська держава 1918 р. – С. 204.

Румунії поставив питання в ультимативній формі. Настійчиво запропоновано: або приєднатися на вигідних для Бессарабії умовах, або в противнім разі бути анексованими. Загарантувати необхідну автономію молдавській республіці, а так само скасувати військовий стан, щоб забезпечити волю Сфатул Церія, відмовлено»²³.

Далі Д.Дорошенко розповідав у своїй книзі, що на цю ноту була одержана велика, на 12 сторінках машинодруку відповідь. В ній доводилась історична приналежність Бессарабії до Молдавського князівства і з'ясувалася етнографічна ідентичність її населення з населенням Румунії. Такі аргументи були незаперечними, якщо Бессарабію розглядати як цілісний регіон. Але на повітовому рівні аналізу аргументи румунської сторони втрачали переконливість: з дев'яти повітів цього регіону тільки шість центральних становили єдиний з Молдавським князівством початку XIX ст. етнографічний масив. Непрактичність підходу Центральної Ради до бессарабської проблеми обумовлювалася тим, що організувати негайне всенародне опитування в умовах воєнного часу було неможливо, а територіальні питання вимагалося розв'язувати негайно. Засвоївши цей урок, гетьманський уряд відійшов від повітового зрізу проблеми і висунув претензії на всю Бессарабію. Його позиція визначалася неспростовним аргументом іншого типу: приєднання частини території колишньої Російської імперії відбулося у вигляді анексії.

Восени 1918 р. опір Центральних держав Антанті слабшав з кожним днем. Правлячі кола Румунії прагнули тепер відхреститися від Бухарестського сепаратного миру і знову приєднатися до Антанти, щоб відродити Конвенцію 1916 р. і одержати від переможців передбачені в ній територіальні здобутки. В кінці жовтня французький військовий аташе у тимчасовій столиці королівства в Яссах одержав від уряду запевнення, що Румунія знову виступить на боці Антанти, «як тільки небезпека не буде надто великою»²⁴.

Союзники вже не потребували допомоги, щоб подолати опір розташованих в Румунії німецьких військових частин. Тим не менш, румунський уряд адресував німецькому військовому аташе в Яссах ультиматум, строк якого закінчувався ввечері 10 листопада. Вранці наступного дня вступило в силу укладене в Комп'єнському лісі перемир'я між Антантою і Німеччиною, яке знаменувало собою завершення Світової війни.

За Сен-Жерменським, Тріанонським і Нейїським мирними договорами Румунія закріпила за собою Трансильванію, Банат, Південну Добруджу і Буковину. 10 грудня 1918 р. король Фердинанд ліквідував Сфатул Церій, і Бессарабія була проголошена провінцією Румунії. Площа країни за рахунок територіальних прирощень зросла більш

²³ Там само.

²⁴ *Виноградов В.Н.* Румыния в годы первой мировой войны. – С. 304.

ніж удвічі, а населення – мало не втричі. Але з Бессарабією практично відразу почалися проблеми.

Поразка Центральних держав змінила воєнно-політичну ситуацію в Україні. Війська червоної Росії почали тиснути збройні сили відновленої УНР. Наприкінці січня 1919 р. більшовицькі підпільні осередки організували в Хотині повстання. Утворилася Хотинська директорія, румунські прикордонні частини, що дислокувалися в повіті, було розгромлено. Повстанці створили три полки і кілька загонів чисельністю близько 30 тис. бійців. Директорія взяла під контроль майже сотню населених пунктів у Хотинському і Сорокському повітах. Однак румунський уряд швидко підтягнув регулярні війська і розгромив повстанців. Почалася каральна операція, яка супроводжувалася спаленням десятків сел. Рятуючись від карателів, близько 4 тис. повстанців і до 50 тис. біженців перейшли через Дністер на Поділля.

Навесні 1919 р. війська червоної Росії підійшли до Дністра. 5 травня в Одесі була проголошена Бессарабська Радянська Соціалістична Республіка. До її складу увійшли деякі райони Тираспільського повіту Херсонської губернії, а також Балтського і Ольгопільського повітів Подільської губернії. Тимчасовою столицею БРСР був проголошений Тираспіль, де почалося формування Бессарабської армії та органів управління. Утворився тимчасовий робітничо-селянський уряд на чолі з І.Криворуковим. План був простий: надати у розпорядження цього «уряду» військову силу, з якою він увійшов би в Кишинів. Такий сценарій двічі застосовувався більшовиками при захопленні України. Однак наступ А.Денікіна на Москву сплутав усі плани, і Бессарабська СРР була ліквідована, ледь народившись.

Після громадянської війни радянський уряд робив спроби різними шляхами розв'язати бессарабську проблему. Вона тричі обговорювалася на радянсько-румунських конференціях – у вересні і жовтні 1921 р. у Варшаві, в кінці 1923 р. в Тирасполі і в березні-квітні 1924 р. у Відні. Тим часом Бессарабська комуністична організація, яка підпорядковувалася спочатку РКП(б), а потім була тимчасово об'єднана з Комуністичною партією Румунії на автономних засадах, готувала збройні загоони повстанців. Десятки мобільних партизанських загонів, які сформувалися в самій Бессарабії або були туди закинуті, виводили з ладу телеграфні і телефонні лінії, влаштовували диверсії на залізницях, підривали мости, спалювали поміщицькі маєтки, напали на жандармські пости і приміщення органів державної безпеки (сигуранци). Найбільш масштабним після Хотинського стало Татарбунарське повстання, організоване у вересні 1924 р. за вказівкою з Кремля Південнобессарабським парткомом. Натхненники цього виступу не розраховували на те, що повстанці зможуть протистояти румунській армії. Не збиралися вони й допомагати повстанцям силами Червоної армії. Мета була тільки одна: показати міжнародній

громадськості, що населення краю протестує проти румунської окупації.

Повстання спалахнуло у вересні 1924 р. в Татарбунарах під керівництвом ревкому на чолі з О.Ключниковим. Ревком захопив владу у багатьох селах Аккерманського та Ізмаїльського повітів і навіть у деяких селах Бендерського і Кагульського повітів. Щоб активізувати повстанців, організатори казали їм, що чекають допомоги з-за Дністра. Але територію, що охоплювалася повстанням, заповнили 10 піхотних полків румунської армії, підсилені Дунайською військовою флотилією і кораблями румунського Чорноморського флоту. Нерівна боротьба тривала кілька днів. Під час боїв загинули сотні повстанців. Армійські підрозділи, жандарми і сигуранца на місці розстрілювали всіх, хто тримав в руках зброю. Після придушення повстання судові процеси над його учасниками тривали з 1925 по 1929 рр. Діючи за підказкою з Кремля, радянські громадські організації залучили до акцій на захист татарбунарців багатьох людей європейської і світової слави – Л.Арагона, А.Барбюса, Т.Драйзера, А.Енштейна, Р.Роллана, Б.Шоу та ін. Це надало ще більший розголос бессарабській проблемі.

Ще одним заходом, спрямованим на повернення Бессарабії, стала організація молдаванського державного утворення на лівому березі Дністра. З подібною ініціативою виступила група румунських комуністів на чолі з І.Діку, А.Будулеску та ін., яка закликала утворити союзну молдавську республіку на землях України з тим, щоб у майбутньому включити до неї не тільки Бессарабію, але й всю Румунію. Керівники РКП(б) не підтримали цю ідею як нереальну. Більше того, членів групи звинуватили у прагненні «орієнтувати молдавський народ на румунську культуру»²⁵. Проте сама ідея створення молдаванської автономної республіки на території УСРР була визнана політично доцільною. Один з керівників КП(б)У В.Затонський уже в 1930 р. визнав створену Молдавську АСРР «нашим молдавським П'ємонт» і зауважив, що населені молдованами райони України одержали статус автономної республіки «відповідно до майбутніх політичних перспектив»²⁶.

Генеральний секретар ЦК РКП(б) Й.Сталін доручив командуючому збройними силами України і Криму М.Фрунзе визначити кордони молдаванської регіональної автономії. Вона повинна була відповідати своїми параметрами основній одиниці тодішнього адміністративно-територіального поділу – округу. У свою чергу, Фрунзе наказав командирі кавалерійського корпусу Г.Котовському позначити кордони майбутнього автономного утворення на карті, керуючись

²⁵ *Penuda A.* Образование Молдавской АССР. – Кишинев, 1974. – С. 98.

²⁶ *Terry Martin.* The affirmative action Empire. Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923-1939. Ithaca, London, 2001. – P.275.

етнографічним принципом. В місцях компактного розселення молдован кількість населення була меншою, ніж число жителів середньостатистичного округу, і Котовському доводилося «на ходу» змінювати національну приналежність багатьох сіл. Розглянувши пропозиції комісії Г.Котовського 18 квітня 1924 р., політбюро ЦК КП(б)У визнало утворення молдаванської автономії недоцільним²⁷. Керівники радянської України побоювалися, що після повернення Бессарабії Радянському Союзу утвориться нова союзна республіка, до якої відійде територія Молдавської АССР.

У Москві, однак, думку українських керівників не прийняли до уваги. Постановою ЦК РКП(б), прийнятою 26 вересня 1924 р., Центральному комітету КП(б)У доручалося прискорити процес виділення території для автономної республіки. Керівництво РКП(б) підкреслило при цьому: «В акті утворення Автономної Молдавської СРР треба вказати, що її західним кордоном є державний кордон СРСР»²⁸. Мова йшла не про кордон по Дністру, який Радянський Союз не визнавав, а про кордон по Пруту. На довоєнних радянських картах Бессарабія включалася в кордони СРСР у заштрихованому вигляді і з написом: «Окуповано Румунією».

Юридичне оформлення Молдавської АССР відбулося 12 жовтня 1924 р. на сесії ВУЦВК восьмого скликання. Автономна республіка розташовувалася на території Одеської і Подільської губерній, яка прилягала до Дністра. До неї увійшло повністю 9 і частково – 5 районів обох губерній, на основі яких було сформовано 11 районів: Ананьївський, Балтський, Бірзульський, Григоріопольський, Дубосарський, Кам'янський, Крутянський, Олексіївський, Рибницький, Слободзейський, Тираспільський. В 1929 р. Крутянський район був перейменований в Кодимський. Столицею автономії стала Балта, а з 1929 р. – Тираспіль.

Всесоюзний перепис населення 1926 р. показав, що в АМСРР на території 8 288 кв. км. проживало 546 тис. осіб, у тому числі 48,5% українців, 30,1% молдован, 8,5% євреїв, 8,5% росіян²⁹. У зміненій після утворення АМСРР Конституції УСРР 1919 р. та в Конституції УСРР 1929 р. за АМСРР фактично визнавалося право виходу зі складу УСРР. Про це свідчило положення, в якому говорилося, що об'єднання АМСРР з УСРР відбувається на основі «права на самовизначення аж до відокремлення»³⁰. Такого права не було у жодної з автономних республік СРСР.

²⁷ Єфіменко Г., Кульчицький С. Кордони і територія України у ХХ ст. // Регіональна історія України. – Вип. 2. – К., 2008. – С. 151.

²⁸ Ретіда А. Образование Молдавской АССР. – С. 111.

²⁹ Короткі підсумки перепису населення України 17 грудня 1926 року. Національний і віковий склад, рідна мова та писемність населення. – Харків, 1928. – С. 18.

³⁰ Конституції і конституційні акти України – історія і сучасність. – К., 2006. – С. 67.

Через півтора десятиліття, у серпні 1939 р. нацистська Німеччина і Радянський Союз уклали договір про ненапад і таємний протокол до нього, за яким поділили сфери впливу в Європі. Реалізуючи передбачені пактом Ріббентропа-Молотова домовленості, радянський уряд звернувся у червні 1940 р. до Румунії з ультимативною вимогою повернути Бессарабію і віддати йому українську частину Буковини.

Між двома війнами румунська політична еліта йшла за Францією. Маючи надприродну чутливість до визначення найбільш сильного гравця на європейському континенті, вона своєчасно не зорієнтувалася у міжнародному становищі, яке змінювалося стрибкоподібно. Після демаршу Кремля А.Гітлер допоміг їй тільки порадою – прийняти радянський ультиматум. Більше того, у 1940 р. Румунія втратила Північну Трансильванію (на користь Угорщини) і Південну Добруджу (на користь Болгарії). Отже, країна стала на третину меншою за територією та населенням. Але вже у вересні 1940 р. еліта зробила, як їй здавалося, правильний вибір: лягла під Гітлера. Попереднього короля позбавили трону, і новим монархом став його син Міхай II. І.Антонеску, який очолив уряд, проголосив себе кондукатором (румунський варіант таких понять, як вождь, фюрер, провідник). Менш ніж через місяць в Румунію увійшли німецькі війська, які потім систематично нарощували свою присутність. У червні 1941 р. напад на СРСР з території Румунії здійснювався силами 7 німецьких і 22 румунських дивізій і бригад³¹.

Перетворення Молдавської автономної республіки в союзню супроводжувалося поділом території Бессарабії і МАРСР*. Керівники МАРСР просили включити в Молдавську союзню республіку всю територію автономії, за винятком трьох районів. Бессарабію вони пропонували на дві третини включити до складу своєї союзної республіки, Україна мала дістати Хотинський і два південні повіти – Аккерманський та Ізмаїльський. Однак ряд місцевостей у південних повітах, в тому числі місто Ізмаїл, пропонувалося віддати Молдавській РСР.

Керівники УРСР наполягали на поділі території строго за етнографічною ознакою. У Молдавській АРСР за переписом 1939 р. налічувалося 559,2 тис. осіб, з них 50,7% українців, 28,6% молдован, 10,2% росіян, 6,2% євреїв³². Звідси випливав висновок, що до України треба приєднувати сім районів МАРСР з переважно українським населенням

³¹ Русак А.В. Союзники гитлеровской Германии в войне против СССР. 1941-1945. – К., 1998. – С. 57.

* Після прийняття Конституції СРСР 1936 р. порядок слів у назвах союзних і автономних республік змінився: слова «соціалістична» і «радянська» помінялися місцями. Відповідно змінилися аббревіатури.

³² Всесоюзная перепись населения 1939 года. Основные итоги. – М., 1992. – С. 70.

(54,1% території автономії), а інші райони, які знаходилися на лівому березі Дністра з містами Тираспіль, Рибниця і Дубоссари залишити за МРСР.

Питання про прилучення двох південних повітів Бессарабії до України не викликало сумнівів. В Аккерманському повіті налічувалося 368 тис. осіб, з них 18% молдован, 39% – українців та росіян, 43% – болгар, німців, гагаузів і євреїв. В Ізмаїльському повіті проживало 256 тис. осіб, з них 32% молдован, 34,7% – українців та росіян, 33,3% – болгар, гагаузів та ін. національностей³³.

Верховна Рада СРСР затвердила кордони УРСР і МРСР з урахуванням етнографічного принципу. Північна Буковина з майже півмільйонним населенням разом з Хотинським повітом Бессарабії утворили Чернівецьку область, а два південні повіти Бессарабії – Ізмаїльську область УРСР.

Одразу після початку війни з Радянським Союзом уряд І.Антонеску перетворив Буковину і Бессарабію на румунські провінції. 19 липня 1941 р. Гітлер і Антонеску уклали угоду про передачу Румунії «під управління і економічне використання» території між Дністром і Бугом з центром в Одесі площею в 40 тис. кв. км. Статус Трансністрії в угоді не визначався. Бухарест розглядав угоду як остаточне розв'язання проблеми «Великої Румунії» (Романія Маре), а в Берліні незмінно підкреслювали її тимчасовий характер. Безвідносно до позиції Берліна або Бухареста щодо статусу Трансністрії приналежність цієї території румунським імперіалістам була примарною з іншої причини: неминучості повернення Червоної армії, яка в 1941-1942 рр. змушена була залишити Україну під тиском Вермахту. На всяк випадок румунський уряд організував вивезення з окупованих територій України матеріальних цінностей в грандіозних масштабах. За румунськими даними, вивезене майно оцінювалося в 948 млрд. лей у довоєнних цінах³⁴. За можливість його вивозу Румунія під управлінням кондукатора Антонеску платила високу ціну в життях своїх солдатів. До листопада 1941 р. в боях під Одесою, на півдні України і в Криму румунська армія втратила до 300 тис. чоловік вбитими, пораненими і зниклими без вісті. До листопада 1943 р. кількість вбитих румунських солдатів на Східному фронті досягла 250 тис.³⁵

Коли Червона армія повернулася в Україну, у Кремлі почали опрацьовувати конкретні форми виведення Румунії з війни. 12 квітня 1944 р. радянський уряд запропонував Бухаресту укласти перемир'я

³³ Босчко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. – С. 74-75.

³⁴ Русак А.В. Союзники гитлеровской Германии в войне против СССР. 1941-1945. – С. 52.

³⁵ Там само. – С. 50, 57.

на таких засадах: розрив з гітлерівською Німеччиною і спільна боротьба проти неї з метою відновлення суверенітету Румунії; відновлення радянсько-румунського кордону 1940 р.; відшкодування збитків, завданих Радянському Союзу воєнними діями і окупацією Румунією радянської території; повернення всіх радянських і союзних військовополонених та інтернованих; забезпечення вільного пересування радянських і союзних військ по румунській території, якщо цього вимагатиме воєнна обстановка³⁶. В цих же пропозиціях про перемир'я Румунії пропонувалася підтримка радянського уряду у справі повернення відібраної у неї в 1940 р. Північної Трансильванії.

На останньому етапі війни румунська еліта знову продемонструвала неймовірну політичну гнучкість. Незважаючи на перебування в країні німецьких і угорських військ, вона організувала збройне повстання проти режиму І.Антонеску. 23 серпня 1944 р., тобто за тиждень до взяття Бухареста частинами Червоної армії, король Михайл II взяв під варту кондукатора та його найближчих співробітників. 12 вересня у Москві між представниками СРСР, Великої Британії і США, з одного боку, і делегацією нового румунського уряду, з другого, була підписана угода про вихід Румунії з війни на боці Німеччини і про вступ її у війну на боці Об'єднаних Націй.

Коли Україна здобула незалежність, румунська політична еліта підняла широку громадськість, яка почала вимагати повернення Румунії Хотинщини, Придунайського краю і Північної Буковини. Підкреслювалося, що Україна морально зобов'язана повернути їх, якщо вона не хоче солідаризуватися з мерзенною суттю пакту Ріббентропа-Молотова.

Факт утворення в радянській Україні двох областей у 1940 р. за рахунок території Румунії – з категорії безперечних. Те, що Хотинщина і Північна Буковина є частиною українського етнічного масиву, а Придунайський край після того, як його покинули кочовики, колонізували здебільшого українці – теж безперечні факти. Однак такі факти не можна брати до уваги, якщо розглядати включення цих земель до складу УРСР як спричинене тільки дією злочинного пакту.

Проте це не так. Пакт Ріббентропа-Молотова цілком необґрунтовано висувався на перший план під час багаторічної підготовки до договору про дружбу, співробітництво та добросусідство між Україною і Румунією. Доля територій, які є предметом розгляду, визначалася наслідками Першої і Другої світових воєн. Після Першої світової війни ці території увійшли до складу Румунії. Як саме увійшли – було показано вище. Після Другої світової війни Румунія позбулася цих територій. Остаточним аргументом, з яким треба рахуватися, в даному разі є не пакт Ріббентропа-Молотова, який розв'язав Другу світову

³⁶ Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны. Сборник документов. – Т. II. – М., 1946. – С. 174-175.

війну, а повоєнні мирні договори. Передача Бессарабії, як і Північної Буковини Радянському Союзу була стовідсотково легітимізована Паризьким мирним договором. В лютому 1947 р. Румунія змушена була укладати його з Об'єднаними Націями, причому не як член антигітлерівської коаліції, а як союзниця нацистської Німеччини. Паризький мирний договір становить ланку в цілісній системі післявоєнного європейського устрою, непорушність якого закріплена Гельсінськими угодами. Врешті решт румунські політики визнали цю аксіому. У червні 1997 р. між Україною і Румунією було підписано Договір про відносини добросусідства й співробітництво із взаємним визнанням існуючих кордонів.

Відносини між Молдовою і Румунією – окрема стаття. Румунська етнічна нація формувалася у трьох регіонах, які входять тепер до складу Румунської держави – Молдові, Волощині і Трансильванії. Дві сотні років тому у Молдови насильницьким шляхом була вилучена Бессарабська область, але державний кордон не перешкодив формуванню румунської етнічної спільноти. Так само державний кордон не перешкоджав формуванню української нації у двох ворогуючих між собою імперіях. Та поки Бессарабія знаходилась в рамках царської або радянської імперій, включення існуючого в ній молдаванського етнічного масиву до складу тієї Румунії, що утворилася злиттям Молдови й Волощини, було неможливе. Ситуація змінилася на протилежну після розпаду Радянського Союзу.

В існуючій тепер ситуації громадяни Румунії і Молдови дотримуються різних думок стосовно проблеми возз'єднання. Коли і в якій формі ця проблема буде розв'язана, і чи буде вона розв'язана в принципі, залежить тільки від них самих.